

Osvrti, prikazi, recenzije

Prikaz

Maurice Duverger

*Politička sociologija*Pan liber; Osijek/ Zagreb/ Split, 2001.,
398 str.

Premda se radi o jednom od najvećih sociologa politike, teško je reći u kojoj je mjeri djelo Mauricea Duvergera poznato hrvatskoj političkoj znanosti i sociologiji. Na hrvatski jezik prevedena je samo jedna njegova knjiga i to *Janus: dva lica Zapada*. Iz ovoga razloga treba pohvaliti izdavački potez urednika *Pan libera* koji su odlučili prevesti njegovu *Političku sociologiju*. Kako je politička sociologija kao predmet prisutna od samih početaka Fakulteta političkih znanosti, ovaj zakašnjeli prijevod svakako će pridonijeti boljem uvidu u stanje i povijest te discipline.

Duvergerova "Politička sociologija" sastavljena je od "Općeg dijela" i "Posebnog dijela". U prvom poglavlju "Općeg dijela" Duverger opisuje okvire u kojima se odvija dijalektika antagonizama i integracije, u drugom poglavlju pristupa dijalektici i njezinu prvom elementu, postojanju antagonizama, jer se integracija sastoji upravo u otklanjanju ili smanjenju antagonizama. Duverger polazi od pretpostavke da politička sociologija "proučava vlast u svim ljudskim grupama, a ne samo u državi naciji" (24). Na ovaj način razne su društvene skupine svojevrсни politički okviri. Metodčki gledano, može im se pristupiti tako da svaka zajednica čini jedan tip političkog okvira, politički se okviri tada klasificiraju "okomito", pa se svaka zajednica utvrđuje kombinacijom različitih elemenata. U drugom slučaju uzimamo različite elemente koje nalazimo gotovo u svim ljudskim zajednicama. Ovdje se politički okviri klasificiraju "vodoravno", a svaki se element nalazi u različitim zajednicama. Duverger primjenjuje "vodoravnu" klasifikaciju jer ju drži boljom za određi-

vanje odnosa između političkih fenomena i različitih elemenata ljudskih zajednica.

Politički se okviri dijele na prirodne i društvene. Prirodni okviri mogu biti zemljopisni (klima i prirodni resursi, prostor) i demografski (veličina stanovništva, demografski pritisak, sastav stanovništva). Velike političke teorije ne poriču da politika ovisi i o zemljopisu, a demografiji ne pridaju nikakvo značenje. Društveni okviri ne proizlaze iz prirode, nego ih stvara čovjek. Nije moguće strogo razgraničiti prirodne od društvenih okvira jer su oni međusobno isprepleteni. Društveni se okviri dijele na tri velike kategorije: tehnologije, institucije i kulture. Prema Duvergeru, tehnologije su sredstva koja čovjek kreira da bi djelovao na stvari; institucije su poseban oblik stabilnog organiziranja društvenih odnosa; a kulture su kolektivne predodžbe raširene u zajednici koju se promatra. Duverger ispituje utjecaj tehnološkog napretka na ekonomski i kulturni razvoj, jer promjena koju uzrokuje tehnološki napredak, mijenja i politički život.

Druga su tema ovog poglavlja čimbenici političkih antagonizama koji mogu biti individualni i kolektivni. Individualni djeluju na razini pojedinca, kao individualne sposobnosti i psihološki čimbenici. Kolektivni imaju kolektivne značajke: rasni čimbenici, razlike u društvenim klasama, sociokulturni čimbenici. Svaka kategorija odgovara, kaže Duverger, jednom obliku političke borbe: borbe oko vlasti odvijaju se ili između osoba ili između grupa. Razne političke ideologije različito vrednuju te borbe. "Liberalne ideologije nadasve poštuju individualne sukobe i zanemaruju kolektivne. Socijalističke i konzervativne ideologije čine suprotno. Prve inzistiraju na klasnom sukobu, a druge na rasnome, ili na sukobu "horizontalnih grupa" (nacija, religija, itd.)" (125). Duverger razlikuje dvije kategorije individualnih čimbenika političkih borbi. Razlike u prirodnim sposobnostima među ljudima uzrok su što su jedni nadareniji od drugih i pobjeđuju, tj. uzimaju vlast u svoje ruke. "S druge strane", kaže Duverger, "ovisno o njihovim psihičkim tendencijama, neki su ljudi skloniji dominiranju ili pokoravanju od dru-

gih” (125). Pod kolektivnim čimbenicima političkih antagonizama razlikujemo klasu, rasu i “horizontalne” grupe. Pojam klase Duverger tumači preko teoretičara prije Marxa, zatim marksističkim poimanjem klase. Na kraju prikazuje druge koncepcije društvenih klasa koje se “manje ili više ukrštaju i koje ponekad prekrajaju i marksističku koncepciju” (150), pri čemu se spomenute tendencije definiraju životnim standardom, načinom življenja i prestižem.

Kad govori o političkim antagonizmima koje stvaraju rasni sukobi, Duverger razlikuje “prave rasne sukobe, koji su stvarni, od teorija koje u pretpostavljenim nejednakostima između rasa vide glavni temelj političkih antagonizama” (161). Rasizam se objašnjava društvenim i psihološkim čimbenicima. Sociologija drži da rasizam služi kao opravdanje za neku dominaciju ili eksploataciju, dok psihoanalitičke teorije objašnjavaju rasizam “strahom i mržnjom prema drugome i “onome tko je različit” (170). Duverger nadalje ističe kako se tu ne radi o sukobima više ili niže rase, nego o sukobima među različitim rasama. Rasni sukobi mogu biti pravi (sukobi između bijelaca i crnaca u kolonijama) i lažni (sukobi između Židova i nežidova). Treba razlikovati i vertikalne (u kojima se dominantna rasna skupina smještena visoko na društvenoj ljestvici suprotstavlja rasnoj skupini nad kojom dominira, a koja je niža od nje) od horizontalnih rasnih sukoba (dvije rase koje se sukobljavaju nisu izravno podređene jedna drugoj). “Između tih horizontalnih skupina razvijaju se antagonizmi od kojih su mnogi političkoga karaktera, odnosno, cilj im je osvajanje vlasti ili prednosti koje iz toga proizlaze. Neki antagonizmi među horizontalnim skupinama više su ili manje kamuflaža za antagonizme drukčije naravi” (173). Konflikti među horizontalnim skupinama, misli Duverger, imaju značajnu ulogu u razvoju političkih antagonizama, što se dobro vidi na primjeru međunarodnih sukoba.

U stanovitom se pogledu integracija pojavljuje kao posljedica antagonizama, a ideja integracije ima značajnu ulogu u samom razvoju borbe, kaže Duverger na početku trećeg poglavlja. Ovdje Duverger proučava oblike političke borbe i razvoj integracija, i želi pokazati da neki tipovi borbe pretpostavljaju stanovitu

integraciju, te da se “prvi stupanj integracije sastoji u ograničavanju uporabe sile, odnosno u zamjeni nekih oblika borbe drugima” (192). Predložena tipologija političkih borbi temelji se na razmatranju oružja za borbu (fizičko nasilje, bogatstvo, brojnost, organizacija, sredstva priopćavanja) i strategije u kojima ih se koristi (disperzija ili koncentracija oružja, otvorena i prikrivena borba, borba unutar režima, borba oko režima, strategije dvaju blokova, centrističke strategije, kamuflaža). “Gotovo sve političke ideologije smatraju da borba stvara integraciju, da razvoj antagonizama vodi njihovom poništenju i nastavku autentičnoga društvenoga poretka. Kad je u oporbi, svaka stranka vidi politiku kao borbu, a kad je na vlasti vidi je kao integraciju” (232). Što je zapravo integracija? Koristeći Lalandov *Filozofski rječnik* Duverger kaže da je integracija uspostavljanje uže međuovisnosti među dijelovima živog bića ili među članovima nekog društva. “Integracija je proces ujedinjavanja nekog društva koji teži stvaranju skladne državne zajednice utemeljene na redu što ga njezini članovi kao takvoga doživljavaju. Političkom se integracijom označava udio koji u tome procesu ima organizirana vlast” (233). Integracija pretpostavlja uklanjanje sukoba, postizanje kompromisa i razvoj solidarnosti.

Druga velika tema kojom se Duverger ovdje bavi jest odnos vlasti i integracije, tj. udio vlasti u integraciji. Država i vlast, napominje Duverger, “interveniraju u procesu integracije na četiri različita načina: određuju suštinska i postupovna pravila; organiziraju zajedničke službe i upravljanje cjelokupnim društvom; osiguravaju obrazovanje građana; na poslijetku, koriste prisilu prema nepokornima” (243). Duverger se pita, radi li to politička vlast koristeći različite integracijske postupke s ciljem autentične integracije ili pak pseudointegracije, odnosno, jesu li to bila sredstva integracije ili kamuflaže.

Više je sredstava koja utječu na razvoj integracije. Jedno od njih je tehnološki napredak koji povećava društvenu integraciju “smanjivanjem napetosti koje rađa oskudica, davanjem mogućnosti svakom čovjeku da bolje razumije druge i društvo u kojem živi, te razvojem solidarnosti među svim članovima zajednice” (259). Druga dva sredstva koja utječu na

razvoj integracije su utjecaj brzine razvoja na antagonizme i individualizacija. Potrebno je napomenuti da se razvoj integracije pod utjecajem tehnološkog razvoja pojavljuje samo u društvima modernog tipa, utemeljenima nakon individualizacije građana. Problem društvene integracije je vrlo širok, te su u ovom dijelu sažete opće koncepcije koje se odnose na društvenu integraciju: zapadnjačke teorije “društva obilja” i marksistička teorija “više faze komunizma”.

U “Posebnom dijelu” Duverger se bavi strankama i grupama za pritisak koje vidi kao najznačajnije organizacije za političku borbu. Prvo je poglavlje posvetio problemu političkih stranaka. Duverger razlikuje kadrovske od masovnih stranaka. Kad govori o kadrovskim strankama, razlikuje europski (konzervativne, liberalne i radikalne stranke) i američki tip. Kadrovske stranke europskog tipa okupljaju uglednike, što znači da im je bitnija kvaliteta nego kvantiteta. Okupljaju se u lokalnim odborima, čija je unutarnja organizacija slaba, jer i nevelik broj članova ne zahtijeva čvrstu organizaciju. Kadrovske stranke obično nemaju glasačke stegove s iznimkom Velike Britanije gdje se pojavljuju krute kadrovske stranke (konzervativci i liberali, s glasačkom stegom i većom centralizacijom).

Za američki tip kadrovskih stranaka bitan je sustav “preliminarnih izbora”, “neke vrste predglasovanja u kojemu su svi građani pozvani da odrede kandidate stranaka između kojih će birati kasnije, na pravim izborima” (282). Preliminarni izbori prisiljavaju odbore da se otvore utjecaju izbornih masa. U isto vrijeme potrebe promidžbe navode američke stranke na primjenu sustava permanentnog organiziranja birača na razini osnovnih okruga. Budući da su tehniku masovnih stranaka razradili socijalistički pokreti, a kasnije prihvatile komunističke i fašističke stranke, Duverger razlikuje tri tipa masovnih stranaka: socijalistički, komunistički i fašistički, te dva međutipa organizacije kadrovskih i masovnih stranaka: indirektna stranke i stranke nerazvijenih zemalja.

Druga velika tema kojom se autor bavi su stranački sustavi. Najprihvaćenija klasifikacija stranačkih sustava je ona na višestranačke i jednostranačke. U pluralističkom sustavu po-

stoje najmanje dvije stranke od kojih jedna nad drugom ima jaku i trajnu premoć. Unutar pluralističkog sustava razlikujemo, dakle, dvostranačke (gledište broja stranaka nije bitno, jer je ograničeno na dvije stranke) i višestranačke (u praksi razlikujemo zemlje trostranačja, zemlje s četiri do šest stranaka, i zemlje s velikim brojem stranaka). Stranački sustav koji postoji u nekoj zemlji rezultat je složenih, socio-ekonomskih, povijesnih i tehničkih čimbenika. Termin jednostranačja su, pretpostavlja Duverger, izmislili teoretičari fašizma, a u uporabi je od tridesetih godina, dok je pojam dominantne stranke nešto noviji.

Suvremene političke stranke najprije su se razvile u Europi, a SAD je oponašao europsku tehniku i mijenjao ju. Razvoj europskih političkih stranaka odvijao se oko dva sukoba koji su nastali u 19. stoljeću: konzervativci – liberali (sukob je nestao) i socijalisti – kapitalisti (sukob još traje). Danas se, misli Duverger, sve europske političke stranke mogu svrstati u dvije kategorije. S jedne strane imamo one koje u prvi plan stavljaju održavanje ekonomskih i društvenih struktura liberalnog kapitalizma (konzervativne, liberalne i demokršćanske), a druge one koje u prvi plan stavljaju interes svih ljudi (socijalističke i komunističke partije, te neke frakcije radikalne ljevice i demokršćana). Slika europskih stranačkih sustava pokazuje da možemo govoriti o dvama suprotstavljenima velikim tipovima: dvojnim i paradvojnima (sustavima u kojima dvije velike stranke dominiraju političkim životom, ali nijedna ne može sama dobiti većinu), te višestranačkim tipom. Dvostranačke Duverger opisuje na primjeru Velike Britanije, Savezne Republike Njemačke, Austrije i Belgije, a višestranačke na primjeru skandinavskih zemalja, Nizozemske, Francuske i Italije.

U drugom poglavlju “Posebnog dijela”, Duverger proučava grupe za pritisak. Na samom početku kaže kako grupe za pritisak nisu tako jasno određene kao što su to političke stranke. “Svaka udruga, svaka grupacija, svaka organizacija, čak i one čija je uobičajena aktivnost daleko od politike, mogu, u nekim područjima i u nekim okolnostima djelovati kao grupa za pritisak” (348). Duverger se pita treba li grupama za pritisak držati organizacije sa suženom aktivnošću pritiska, i mogu li se

elementi države smatrati grupama za pritisak ili se taj pojam pripisuje samo privatnim grupama, a to su i dva problema koja se pojavljuju kod definiranja grupe za pritisak. Duverger dijeli grupe za pritisak na isključive (bavi se samo djelovanjem u području politike, samo pritiskom na javnu vlast) i djelomične (dio njezine aktivnosti je politički pritisak), javne (npr. javne administracije i dužnosnička tijela koji djeluju po metodama istovjetnim s metodama grupa za pritisak) i privatne (privatne organizacije i udruge koje djeluju po metodama koje su istovjetne s metodama grupe za pritisak). Kako se javne i privatne grupe primjenjuju na nacionalne grupe, Duverger uvodi pojam stranih grupa, koje za izvornu naciju mogu biti privatne i javne. Sljedeća kategorija su pseudogrupe za pritisak, tj. organizacije koje vrše politički pritisak, okupljaju stanoviti broj osoba, a to mogu biti tehnički uredi za pritisak (izborni fondovi, lobiji i promidžbene radionice) ili novine i druga sredstva priopćivanja. Kako su grupe za pritisak uglavnom povezane s političkim strankama, na njih se mogu primijeniti razlike vezane za političke stranke o kadrovskim i masovnim strankama, te Duverger kaže kako postoje masovne i kadrovske grupe za pritisak. Između grupa za pritisak i političkih stranaka postoje različite vrste odnosa: “1. neke grupe za pritisak su manje-više podređene strankama; 2. neke stranke su manje-više podređene grupama za pritisak; 3. ima i slučajeva ravnopravne suradnje između grupa za pritisak i političkih stranaka” (359). Duverger za razlikovanje grupa za pritisak na profesionalne (radnički sindikati, organizacije poslodavaca i seljački pokreti) i na neprofesionalne ili druge grupe za pritisak koristi neznanstvenu, ali u praksi vrijednu klasifikaciju. Profesionalne organizacije su grupe koje okupljaju ljude prema profesiji kojom se bave, pa tako postoje organizacije poslodavaca u industriji i trgovini, seljačke organizacije i organizacije zaposlenika. Grupe koje nisu profesionalne organizacije su, kaže Duverger, previše brojne da bi se mogle opisati sve varijacije, pa je korisno razlikovati privatne (ekskluzivne i parcijalne) i javne (civilne i vojne).

Djelo Mauricea Duvergera “Politička sociologija” izašlo je 1967. godine, a od tada su se društvene i političke prilike u Europi i svijetu promijenile. No, to nije razlog da zaniječemo

veliku znanstvenu vrijednost ove knjige kako za politologe i sociologe, tako i za znanstvenike i studente društvenih znanosti, te za širu publiku.

Ana Pažanin

Prikaz

Paul Levinson

Digitalni McLuhan

IZVORI, Zagreb, 2001., 213 str.

Domaći poštovatelji Marshalla McLuhana konačno mogu biti zadovoljni. Naime, izdavačka kuća IZVORI prevela je knjigu *Digital McLuhan* poznatog teoretičara medija Paula Levinsona. Ovako će McLuhan u Hrvatskoj biti bitno bolje shvaćen budući da je, na žalost, već ušao u skupinu autora čije se ime mnogo spominje, a malo stvarno poznaje. Na razinu stvarnog poznavanja McLuhana svakako utječe činjenica da ga javnost poznaje uglavnom preko pomalo zaboravljenih prijevoda objavljenih u Beogradu. Premda su oni gotovo nedostupni, *Digitalni McLuhan* ima smisla zato što Levinson objašnjava McLuhanove “ideje o medijima i njihov utjecaj na naše živote”, ali i postavlja pitanje o tome kako nam one mogu pomoći da “shvatimo novo, digitalno doba”.

Nedvojbeno je da je Levinson bio spreman za ovu zadaću jer je prethodno objavio stotinjak radova na temu povijesti i filozofije komunikacije i tehnologije. Ipak, tek mu je knjigom *Soft Edge: A Natural History and Future of the Information Revolution* iz 1997. stvoreno ime na području proučavanja medija. U ovoj je knjizi, na osnovi učenja McLuhana, Campbella i Poppera, triju teoretičara koji su najviše utjecali na njegov razvoj, dao svojevrstan povijesni pregled promjena do kojih su komunikacijski mediji doveli u našim životima. Levinson je dvije godine kasnije, ohrabren svjetskim uspjehom ove knjige, objavio *Digitalnog McLuhana*.

Levinsonov je metodološki postupak naoko jednostavan budući da uzima popularne McLuhanove fraze i podvrgava ih testu vremena. Tako želi potkrijepiti tezu koja nosi čitavu knjigu da se u McLuhanu iščitava “pismo za razumijevanje našega digitalnog doba” poput “ključeva za navigaciju ... na jeziku kojega jasno ne razumijemo”. Tako, primjerice, McLuhanov aforizam “Medij je poruka”, autor vidi kao izraz “žudnje da se privuče pažnja na nadmoćnu i zanemarenu ulogu medija u komunikaciji”. Dakle, ne stoji prigovor da za McLuhana “analize sadržaja” nemaju nikakva učinka, jer on sam “navodi električno svjetlo kao hipotetični primjer “čiste informacije”, odnosno medija bez sadržaja, ali zatim primjećuje da je njegov sadržaj “ono što sja i ono što osvjetljava”. Sadržaj je, drugim riječima, presudan za bit “medij”, za “medijstvo”. Ipak korištenje medija ima veći učinak od samog sadržaja komunikacije budući da “čin razgovaranja telefonom ima revolucionarniji učinak na ljudske živote od većine stvari izrečenih preko telefona”.

Levinson dalje tvrdi kako Internet zapravo sadržava više medija, ali da mu je pisana riječ zajednički nazivnik. Istu tu pisanu riječ u *online* dobu kritiziraju teoretičari poput Neila Postmana i Svena Birketsa primjećujući da su računala promijenila prirodu čitanja i pisanja. Levinson kaže kako bi McLuhan ustvrdio da ta promjena uopće nije tako loša nego da na Internetu pisana riječ postaje više javno objašnjiva. Na ovome mjestu Levinson govori o novom vrhuncu pisanja, kao sadržaju Interneta, zbog toga što je ovaj, ljudski kôd, dobio na dvosmjernosti koju nikada prije nije imao jer je ljudsko pisanje za veći dio stanovništva bio u stvari čitanje (novina, knjiga, ...).

U poglavlju koje nosi naslov “*Online anđeli*” Levinson objašnjava McLuhanovu ideju “bestjelesnog čovjeka”. Kako se svojim tijelima možemo kretati ograničenom brzinom smislili smo tehnologiju (još od telegrafa) koja nam omogućuje da “budemo na određenom mjestu” bez fizičke prisutnosti kao što to činimo razgovorom telefonom. McLuhan je tvrdio da je ljudsko biće u eteru, na telefonu, (sada i *online* op. Levinson) “vrlo slabo svjesno privatnog identiteta” .. te ... “oslobodeno svih obveza prema zakonu i moralu” i primi-

jetio da nas je “elektricitet ... učinio anđelima” u smislu da se možemo trenutno prenijeti bilo kamo. McLuhan je ovu bestjelesnost u kulturi televizije povezao s činjenicom gubitka osobnog identiteta i urbanim nasiljem.

Sljedeća je metafora “Globalno selo” koju je prvi put spomenuo 1962. u knjizi *Gutenbergova galaktika*. McLuhan sugerira da “nova elektronička međuzavisnost ponovo stvara svijet sličan globalnom selu”. Iako se ova metafora može vezati za bilo koji medij, očito je da najbolje pristaje Internetu jer je “od globalnog sela napravio časnu metaforu – ili pretvorio ga od metafore u nešto mnogo bliže stvarnosti”.

U poglavlju “Sudbina središta” autor se poziva na McLuhanovu ideju da grad kao središte “više ne postoji, osim kao kulturni duh za turiste. Svaka je gostionica uz cestu, s televizijskim prijamnikom, novinama i časopisima kozmopolitiska koliko i New York ili Pariz”. Levinson za ovu McLuhanovu tezu predlaže da se zamijene televizija i Internet jer stranice Mreže “svakog dana stvara i ponovno prerađuje bezbroj pripadnika Mrežine publike”. Ipak nas autor vodi kroz područje *online* učionice jer i sam već godinama vodi slične projekte. Tako ističe prednosti takvog obrazovanja tvrdeći kako je u vrijeme Platona i Aristotela zaista trebalo biti blizu obojice filozofa jer u to doba njihova djela nisu bila dostupna. Nakon izuma tiska imali smo sveučilišta gdje su nam mentori u određeno vrijeme davali bolje uvide u djela značajnih autora za određena područja. Danas to više nije toliko bitno jer imamo Mrežu, najjače komunikacijsko sredstvo i najveću bazu podataka i znanje se može distribuirati od strane mentora “dvadeset i četiri sata na dan, s bilo kojeg mjesta u svijetu”.

Ono što bi se još iz toga poglavlja moralo spomenuti jest kako je vladama u povijesti umnogome odgovaralo da imaju kontrolu nad distribucijom vijesti. Levinson kao primjer spominje “nespretni” zakon o doličnosti u komunikacijama (zakon iz 1995. koji je 1996. odlukom Vrhovnog suda SAD-a proglašen neustavnim) koji je primjer kako je “nove medije”, zbog njihova globalnog karaktera, mnogo teže zakonski kontrolirati.

U sljedećih nekoliko poglavlja raspravlja se o McLuhanovim, danas manje popularnim,

metaforama: "Svjetlost-koja-obasjava, Svjetlost-koja-prolazi", "vrući i hladni mediji" i "svatko je izdavač". Za prvu je metaforu bitno da je McLuhan tvrdio kako je čitanje stranica knjige ili gledanje kinoprojekcije manje zahtjevan proces od gledanja televizije po tome što svjetlost sja kroz ekran, a ne odbija se kao od papira ili kino-zaslona. Rezultat toga je da se pri gledanju televizije "iluminacije same projiciraju na gledatelja" (Carpenter & McLuhan, 1960.).

Koji su mediji "vrući", a koji "hladni"? Pojednostavnjeno, vrući mediji su oni koji daju dosta informacija i zahtijevaju malo ili ništa aktivnosti od samog korisnika medija, dok hladni mediji daju malo informacija, a korisnik mora dopuniti ono što nedostaje. Bitno je, što neki autori zanemaruju, da se ne misli na činjenice koje nedostaju ili znanje koje treba biti "preneseno", nego više na to kako naša osjetila reagiraju, odnosno, sudjeluju u ovom procesu. Prvi bi bili radio, tisak, fotografije i sl., a drugi telefon, govor, televizija. Nejasnoće oko "toplinskog" određenja Interneta Levinson čeka rasplet procesa oblikovanja ovih medija od strane samog društva jer ovako nose karakteristike nekoliko medija: "Elementi vruće kulture koji su dominirali prvom polovicom dvadesetog stoljeća su, naravno, nastavili djelovati, ali je to snižavanje temperature u doba televizije učinilo da pojava hladnih računala nije slučajnost. Naša ih je kultura čekala". (Levinson)

Sljedeća metafora "svatko je izdavač" jedna je od najaktualnijih. Naime, vratari (eng. *Gatekeepers*) su, dakle, oni koji kontroliraju informacije koje ćemo čitati u novinama, vidjeti na televiziji itd. Levinson prati povijest pa navodi kako je crkva bila prvi vratar "objašnjavajući" vjernicima Bibliju. Tisak je donio urednike i izdavače kao nove vratare, vrijeme radija i televizije televizijske uprave koje su određivale sadržaj programa koji će ljudi gledati. Internet se pojavio kao medij koji "ima mogućnosti potpuno srušiti vrata" (str. 136). Levinson tvrdi da samo postojanje medija koji ima te mogućnosti znači da će se to rušenje i dogoditi, ali kaže da živimo u mentalitetu čuvanja vrata gdje informacije ipak, prema pozitivnim zakonima, "zahtijevaju provjeru ili ovjeravanje prije nego što se može učiniti

dostupno javnosti" Autor ne nudi odgovor, nego poziva da se razmotre moguće posljedice "društva bez vrata", bi li takvo društvo "izvjetravalo" naše komunikacije čisteći ih od gluposti, neistina sprječavajući djela bez političke, znanstvene, umjetničke ili bilo kakve vrijednosti, odnosno, da li to "izvjetravanje" "po koristi nadmašuje štetu koja je počinjena kad to isto izvjetravanje sprečava da do nas dođu Beatlesi, jedan Karl Popper..." (str. 139).

Dolazimo do retrovizora ili "osvrtnog zrcala" kako se prevodi u tekstu. Naime, McLuhan kaže kako sadašnjost promatramo gledajući u retrovizor te objašnjava da kad se čovjek nađe u posve novoj situaciji kao što je pojava novog medija, mi se držimo stvari iz najbliže prošlosti. Kad se pojavio telefon, zvali smo ga "telegrafom", a automobil "kočijom bez konja". Internet se tako odmah na početku nazvao velikom knjižnicom, sobe za razgovore na Mreži nazvane su kavanama, kad slušamo program preko Interneta, kažemo da slušamo radio. Naš je, dakle, problem prema Levinsonu da treba znati kad prestati gledati u retrovizor i gledati u cestu pred sobom. Kad to počnemo raditi, onda nam se otkrivaju prave mogućnosti određenog medija i možemo ga usavršivati i prilagođivati sebi.

Cjelovito objašnjenje McLuhanovog rada na našem jeziku ne postoji i time se događaju neke pogreške u prijevodu za koje ne krivim samog prevoditelja, nego je za to kriv nedostatak stručnog redaktora. Ovako moramo primijetiti kako prevoditelj koristi riječ "osvrtno zrcalo" za koju on misli, prema vlastitoj opasci, (str.28) da je dvoznačnica. Ona to nije i zato je to pogreška. Činjenica jest da je ta riječ upravo to što znači – autor je u autu i umjesto da gleda u budućnost kroz široku *šoferšajbu*, on gleda u *retrovizor*. Dakle, to nije dvoznačnica, kako misli prevoditelj. Za McLuhanov rad vrlo je bitan njegov smisao za humor i kako Levinson kaže "Nepovjerenje u opće teorije ljudskog ponašanja koje bi trebale imati znanstveni značaj". Isto tako, umjesto sv. Augustina filozofa i teologa (345.–430.g) u bilješci (str. 69) čitamo o sv. Augustinu "koji je obratio engleskog kralja Ethelreda i utemeljio nadbiskupiju u Canterburyju" te živio stotinjak godina kasnije.

U poglavlju o elektroničkom “daskanju” držim da se tekstu ništa ne bi dogodilo da se ostavio kolokvijalni izraz “surfanje”.

Zaključimo da je iz knjige jasan glavni McLuhanov stav da određeni način na koji mi primamo sadržaje svakog medija ne upravlja samo načinom na koji koristimo medije, nego i učincima medija na naše cjelokupno društvo. Ili, kako je sam McLuhan volio napisati, “čovjek postaje seksualni organ svijeta strojeva ... omogućujući mu da se oploduje, i da razvija uvijek nove oblike” (McLuhan, 1964). Sam Levinson nudi svoju “antopotropsku” teoriju po kojoj ljudska bića za svoje preživljavanje odabiru one medije koji najbolje odgovaraju njihovim potrebama.

Treba prihvatiti autorov stav da se digitalno doba može dobro objasniti McLuhanom, odnosno, da je “McLuhan smisleniji kad se preobliči za digitalno doba”. Dakle, teorija medija u Marshallu McLuhanu ima teoretičara koji je već 60-ih bio spreman za revoluciju novih medija i koji mlađim teoretičarima nudi već gotove mape. Stoga je *Digitalni McLuhan* obvezno djelo za sve koje se bave medijima. I na kraju, najbolje je citirati autora kad kaže “čitajte McLuhana ...”.

Domagoj Bebić

Prikaz

John Street

Mass Media, Politics and Democracy

Palgrave, New York, 2001., 297 str.

Posljednje će desetljeće u teoriji masovnih medija ostati zapamćeno po novom diskursu u praćenju političkih procesa. Međusobna prilagodba na relaciji politika – mediji dovela je do trenda “holivudizacije” u izvještavanju o političkim procesima. Važnost sadržaja političke poruke uzmiče pred načinom njezina prezentiranja, a osobnost političara postaje podatnom sirovinom u rukama tvoraca političkog imidža.

Analiza odnosa suvremenih političkih procesa i masovnih medija danas često pogrešno završava u okvirima političkog marketinga koji objašnjava ulogu medija u prodaji atraktivnih političkih proizvoda. John Street, međutim, u knjizi *Masovni mediji, politika i demokracija* pakiranje i prodaju političke poruke te spomenuti trend “trivijalizacije” politike razmatra samo kao mali javni segment složenog suodnosa medija i politike. John Street predavač je na sveučilištu East Anglia, School of Economy and Social Studies u Norwichu gdje predaje Politiku masovnih medija i popularne kulture te Teoriju demokracije. U svojim je knjigama i člancima obradio dinamičan odnos politike i suvremenih fenomena koji su redovito vezani uz razvoj tehnologije. Street nastoji dokazati da je analiza političkog života danas nemoguća bez analize popularne kulture i obratno (“Politics and Popular Culture”, “Rebel Rock: the politics of popular music”) pri čemu posebnu važnost pripisuje razvoju novih komunikacijskih tehnologija.

Njegova posljednja knjiga *Masovni mediji, politika i demokracija* kompleksni odnos medija i političkih procesa vezuje uz ključno pitanje moći: moći nad medijima (*power over the media*) i moći medija (*power of the media*). Tako se prvi dio knjige “Predstavljanje politike” bavi načinom na koji je politički život predstavljen u medijima, posljedicama takvog predstavljanja te njegovim mogućim utjecajem na buduću akciju čitatelja, gledatelja ili slušatelja. “Politička ekonomija masovnih medija” naziv je drugog dijela koji raspravlja o institucionalnim interesima, države ili medijskih konglomerata, koji medijima nastoje nametnuti određeni politički diskurs. Dva poglavlja ovog dijela posebno razmatraju ulogu novinara i procesa globalizacije u mreži institucionalnih interesa. Treći dio “Masovni mediji i demokracija” konačno razmatra posljedice dinamičnog odnosa na demokratski proces i distribuciju moći. Cijelo poglavlje Street posvećuje internetu koji je probudio zagovornike elektroničke demokracije i potpuno promijenio doživljaj interaktivnosti modernih sredstava komunikacije.

Prvi dio knjige otvara poglavlje o pristranosti (*bias*) koju Street najavljuje kao jedan od najznačajnijih problema u izvještavanju o po-

litičkim zbivanjima jer dokida samu bit demokracije: “Demokracija pretpostavlja da niti jedna grupa niti interesna skupina nije privilegirana u odnosu na drugu te da je svaka informacija dostupna građanima točna i nepristrana. Jedino pod ovim uvjetima djeluju principi političke jednakosti i odgovornosti.” (str. 16). Pristranost medija tako izvrće sliku svijeta te skreće ili blokira demokratski proces. Međutim, ideja neutralnosti ovdje se nameće samo kao idealno, ne i kao realno rješenje. Neutralnost medija se očituje u prezentiranju potpunih i točnih informacija, no Street dvoji da je moguće prenijeti baš sve informacije o događaju, a treba imati na umu i činjenicu da mediji sudjeluju u tržišnoj utrci koja ih tjera da se prilagođavaju potrebama tržišta. On dalje uvodi još dva pojma, objektivnost (*objectivity*) i uravnoteženost (*balance*), za koje vjeruje da su incompatible. Objektivni će izvještaj po kriteriju važnosti često isključiti manje bitne informacije, dok će uravnoteženi izvještaj nastojati dati sve informacije i po cijenu zasićenja. Budući da se tri bitne kategorije nezavisnog izvještavanja – neutralnost, objektivnost i uravnoteženost – ne mogu uzeti apsolutno, niti se pristranosti kategorički može stati na kraj. Sama svijest o onome kome je namijenjena novinarska priča, daje joj smjer. Čak i časne namjere novinara, ako se i izoliraju institucionalizirani pokušaji manipulacije medijima, ne isključuju njegovo nastojanje da kod čitatelja ili gledatelja izazove određenu reakciju. Pravo pitanje vezano uz pristranost, zaključuje Street, jest do koje se granice ona može tolerirati, a da ne ugrozi demokratski proces.

Središnja tema drugog i trećeg poglavlja jest kako ispričati političku priču. “Umjesto o ideološkoj pristranosti (u prezentiranju političkog sadržaja, op. prev.), novije analize medijskog sadržaja govore o okvirima (*frames*) i uokvirivanju (*framing*).” (str. 37). Street drži da su mediji skloni smještanju političkih, ali i socijalnih sadržaja u postojeće stereotipne ili kontekstualne okvire. Primjerice, vijesti iz Afrike nose okvir rata i ovisnosti o ekonomskoj pomoći razvijenog svijeta, dok su priče iz Amerike smještene u okvir moći i autonomije. Pippa Norris, navodi Street, izlistava i niz okvira u koje se često smještaju žene: “okvir proboja: ona je prva žena koja je postigla određeni cilj” (str. 51) ili “okvir prijestupnice”

(str. 51). U trećem poglavlju Street upozorava da politika više nije isključivo pitanje ozbiljnih, informativnih novinarskih žanrova, nego i zabavnih formi. Politika je sve češće tema satiričnih formi i konspirativnih dramskih zapleta. Dok satira politiku nudi kroz svijet beskorisnih, tupavih i korumpiranih političara, trileri i drame konspirativnog sadržaja otkrivaju svijet zakulisnih manipulatora. Oba diskursa izražavaju nepovjerenje u politiku. Čak i svijet TV-sapunica nerijetko nosi političku poruku, a politika nije zaobišla niti sport koji postaje pronositeljem ideje nacionalnog identiteta i ponosa.

Četvrto, posljednje poglavlje prvog dijela knjige, razmatra bitno i kompleksno pitanje učinaka medija i poruka koje odašiljaju na publiku. Recentna literatura najčešće problematizira utjecaj medija na ponašanje birača. I Street spekulira o ulozi tiska i televizije koji se u vrijeme političkih kampanja obraćaju neodlučnim biračima. Suprotno opsežnim studijama o velikoj ulozi televizije i njezinih karakteristika kao medija na političku odluku birača, Street odbija konačnu odluku pripisati utjecaju televizije. Političko je ponašanje samo jedan aspekt političkog procesa i analiza utjecaja medija ne analizira samo izravan poticaj na akciju, nego i dugoročan, pritajeni utjecaj na prihvaćanje određene slike svijeta. On dalje upozorava i na složenost uzročno-posljedičnog odnosa medija i publike – ovisi li izbor medija o informacijama koje se tamo nalaze ili izbor informacija ovisi o publici koja medij “konzumira”? Nicholas Garnham zaključuje: “Poruke koje odašilju mediji utječu na naše razumijevanje svijeta, ali kako će to utjecati na naša djela, ovisi o socijalnom statusu i iskustvu.” (str. 96).

“Državna kontrola i državna propaganda” naslov je prvog poglavlja drugog dijela knjige. U njemu Street raspravlja o težnji države da kontrolira medije i oblikuje političke informacije. Neka kontrola države nad medijima, drži Street, postoji u svim državama, otvoreno ili pritajeno. Cenzura je jedan od najsirovijih oblika državne kontrole i najčešće se vezuje uz neliberalne režime. Samocenzura je njezina izvedenica koja počiva na kulturi straha od kazne ili vjere u nagradu. Street navodi primjer Kine. Liberalne demokracije također bi-

lježe primjere otvorene cenzure, najčešće pod isprikom zaštite državne i nacionalne sigurnosti. Sustavno ipak, ove države kontrolu nad medijima ostvaruju kroz sustav upravljanja informacijama (*information management*) koji podrazumijeva načine dostavljanja informacija ili uskraćivanja prava na informaciju (institucija državne tajne).

Državna kontrola nad medijima preduvjet je za provođenje sustavne propagande. Iako je tipična za totalitarne i autoritarne režime, neki je autori u tragovima identificiraju i u liberalnim demokracijama. Street navodi tezu velikog kritičara američkog društva Noama Chomskog: "... sve vijesti u Americi su prije svega propaganda." Street, međutim, pravi razliku između nametanja tema pritiskom i sugestije koja je danas institucionalizirana kroz službe za odnose s javnošću. Legitimnom propagandom on naziva kampanje od općeg interesa, primjerice, kampanja za borbu protiv AIDS-a. Upravljanje informacijama poseban zamah dobiva u vrijeme ratnog stanja. Street navodi primjer Zaljevskog rata. Analize događaja koji su počeli 11. rujna 2001. u velikoj mjeri potkrepljuju njegove teze. Pravna je regulacija još jedan način državne kontrole medija koji određuje smjer razvoja masovnih medija unutar državnih granica.

Šesto poglavlje nastoji utvrditi sponu između financijskih i političkih interesa drugoga velikog subjekta kontrole nad medijima: medijskim mogulima. Berlusconijevo osvajanje vlasti obilježeno je čvrstom spregom medijske i političke industrije. Rupert Murdoch, kralj transnacionalnih konglomerata, jasno je podupirao Tonyja Blaira u njegovu pohodu na osvajanje vlasti. Negdje se između, tvrdi Street, zagubila ideja o nezavisnosti medija, zapravo medijskih proizvoda. Utjecaj oglašivača u takvoj konstelaciji, drži Street, također ne treba zanemariti. On, međutim, dalje ne razmatra šire društvene implikacije utjecaja vlasništva na medije, nego se radije zadržava na pitanju moći unutar same medijske kuće. Koja je razina odlučivanja nižih menadžerskih struktura i koliko nezavisnost ipak uživaju urednici?, pita Street. Sljedeće se poglavlje bavi novinarima koji su u vrtlogu interesa vlasti, kapitala i spin-

doktora¹ postali "poslušni psići u krilu interesnih grupa, a ne psi čuvari općeg interesa" (str. 146). Politička poruka danas više ne putuje izravno od političara do novinara i dalje do publike. Na tom je putu sada niz posrednika koji poruku oblikuju i daju joj smjer. Spin-doktori moderna su pojava na tržištu političkih interesa. Oni nastoje oblikovati način na koji će se kandidat ili neka politička poruka pojaviti u medijima i javnosti.

Prvo poglavlje zadnjeg, trećeg, dijela knjige podrobnije razmatra spomenuti fenomen "pakiranja" (*packaging*) politike i njegove posljedice. Street navodi zabrinutost brojnih kritičara koji strahuju da se "pakiranjem" politička informacija predstavlja na način koji onemogućuje građanima da o onome što se čini u njihovo ime, prosuđuju na temelju valjanih informacija." (str. 186). Demokracija kao vladavina naroda ovisi o sposobnosti naroda da prosudi kakvu vlast želi. "Pakiranje" političke poruke, samim tim i kontrola političkih informacija, onemogućuju razboritu prosudbu. Opći trend u plasiranju političke poruke Street dijelom objašnjava nastojanjem da se poruka prilagodi logici medija, ali isto tako i promjenama u biračkom tijelu koje postaje podložno "zapakiranim" porukama. Street drži da je ranije stranačka pripadnost bila pitanje klasne pripadnosti. Nestajanjem jasnih klasnih razlika, odabir stranke postaje sve više pitanje osobne preferencije. Stranke se stoga više ne mogu oslanjati na stare tradicionalne veze – moraju se prodati. Zagovornici dominantnog trenda u prezentaciji političkih poruka u svojoj argumentaciji idu u istom smjeru kao i njegovi protivnici – u smjeru obrane demokracije. Teško razumljivi informacijski paketi s političkim programima manje će zainteresirati birače od koncentriranih, kratkih poruka koje ocrta-vaju osobnost kandidata. Ovako "opremljene" poruke primljivije su i informacijski bogatije.

Argumentacija obje strane vodi nas do ključnog pitanja ovog dijela knjige – kako treba izgledati odnos masovnih medija i političkih procesa u demokratskim društvima?

¹ "Spin" – promotivna kvaliteta koju proizvodu ili osobi dodaje, pripisuje oglašivač ili savjetnik za image. NTC's Mass Media Dictionary.

Sljedeće poglavlje pod naslovom “Daljin-sko upravljanje” govori tako o već viđenom i tek mogućem političkom utjecaju novih komunikacijskih sustava. Street posebnu pozornost posvećuje mogućim zahvatima u demokratsku participaciju. Naime, pojavom *weba* stvoren je preduvjet za uvođenje tzv. elektroničke demokracije koja, tvrde njezini pobornici, može unaprijediti postojeći oblik liberalne demokracije ili oživjeti neposrednu demokraciju drevne Atene. Skeptici, međutim, upozoravaju na cijeli niz problema, od problema pristupa do pitanja regulacije, koji utišavaju zanos zagovornika novog sustava.

U predzadnjem poglavlju knjige Street se i naslovom vraća na pitanje odnosa moći i masovnih medija. Moć nad medijima i moć medija neodvojive su kategorije. Street navodi četiri oblika moći koji obično dominiraju u raspravi o medijima i demokraciji: diskurzivna moć, moć pristupa i moć resursa. U prvom slučaju, mediji imaju moć favoriziranja određenog diskursa ili slike svijeta te je kroz različite sadržaje, ne nužno ozbiljne, nameću ili sugeriraju. Moć pristupa nije samo pitanje zastupljenosti interesa, nego nerijetko i fizičkih preduvjeta (televizičnost). Posljednji oblik, moć resursa, govori o odnosu vladajućih i medijske industrije – kako medijski konglomerati utječu na postupke vlada i država.

Pitanje slobode medija obrađeno je u posljednjem poglavlju knjige i to kroz raspravu o odnosu masovnih medija i demokracije ili teorija demokracije. Već spomenuto pitanje o poželjnoj ulozi masovnih medija u demokratskom sustavu, Street ovoga puta veže uz tri teorije demokracije: liberalnu, neposrednu i deliberativnu.

Liberalna demokracija zagovara slobodne, ali odgovorne medije čiji je glavni regulator tržište.

U izvođenju dokaza o slobodi tržišta kao osnovnog preduvjeta slobode izraza, Street citira Johna Keanea koji dolazi do apsurdnog zaključka da sama “komunikacijska tržišta ograničavaju slobodu komunikacije” (str. 263). Naime, monopoli su proizvod slobodnog tržišta. Za njih je informacija roba koja svoju pravu vrijednost postiže na tržištu. Medijski

moguli odlučuju o tome tko i što izlazi na tržište, drugim riječima, čiji će se glas čuti.

Kao protutežu liberalnoj demokraciji, Street navodi dva alternativna modela. Neposredna demokracija teži ostvarenju općeg dobra, ali ideja o stvaranju kolektivnog identiteta, koji u sebi sadržava i samoodricanje, prijete da zapadne u totalitarizam ili autoritarizam u kojem su mediji kanali propagandne mašinerije. Stoga je puno interesantniji model deliberativne demokracije koji, prema Johnu Thompsonu, zahtijeva “regulirani pluralizam koji će građanima omogućiti kolektivni uvid u javno dobro.” (str. 262). Teorija deliberativne demokracije u središte svog interesa stavlja uvjete koji će omogućiti opće izjašnjavanje o pitanjima od javne i zajedničke koristi. Ona svom postojanju pretpostavlja postojanje nadnacionalnih medijskih kuća koje će postati globalnim forumom za javnu raspravu svih sa svima.

Premda mjestimice nesistematična, knjiga Johna Streeta koristan je pregled nezaobilaznih tema koje mora obuhvatiti svaka iole ozbiljnija analiza odnosa suvremenih političkih procesa i masovnih medija. Vrijednost knjige svakako su i vrlo dobro odabrani citati referentnih autora. Primjeri iz političkog života Amerike i Velike Britanije, koje Street proširuje manje poznatim informacijama, dodatno obogaćuju knjigu. Veliki i nelogični skokovi u razini problematiziranja, od predstavljanja intervjua kao tehnike oblikovanja političke poruke do rasprave o alternativnim teorijama demokracije, ne dopuštaju uvođenje jasne tematske strukture što je i najveći nedostatak knjige.

Marijana Grbeša

Prikaz

Zdravko Petak

Javna dobra i političko odlučivanje

Biblioteka Politička misao, Zagreb, 2001., 198 str.

Knjiga *Javna dobra i političko odlučivanje* predstavlja cjelovitu verziju doktorske disertacije koja je pod nazivom *Javna dobra u teoriji javnog izbora* obranjena na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu. Knjiga je podijeljena na sedam poglavlja, predgovor, uvod i zaključak. Prvo poglavlje je naslovljeno "Predmet i metodologija istraživanja", slijedi "Analiza glasovanja i ponašanja birača kao izvor teorije javnog izbora", "Teorija javnih financija i pribavljanje javnih dobara", "Ekonomija blagostanja", "Nastanak teorije javnog izbora kao zasebne discipline", "Teorija potražnje za javnim dobrima" i "Teorija ponude javnih dobara".

Tražeći odgovor na pitanje što su to javna dobra i kako se njihovo poimanje razvijalo u ekonomskoj i političkoj teoriji te kako javna dobra objašnjava teorija javnog izbora, Petak razmatra sve orijentacije u ekonomskoj i političkoj znanosti unutar kojih su analizirana javna dobra i stvarani temelji teorije javnog izbora. Propitujući odnos između javnih dobara i teorije javnog izbora, autor dokazuje da nedostaci tržišta u pribavljanju javnih dobara nisu dovoljni da bi opravdali njihovo pribavljanje proračunskim putem.

U dokazivanju ove središnje teze, autor poduzima teorijsko istraživanje na tri razine. Na prvoj razini (poglavlja 2 – 4) obrađuju se izvori teorije javnog izbora izloženi u matematičkoj teoriji glasovanja, ekonomskoj teoriji konkurencije, javnim financijama i ekonomiji blagostanja.

Druga razina (poglavlje 5) povezuje ove pristupe s utemeljiteljima same teorije javnog izbora. Matematičke teorije glasovanja povezane su s radovima Duncana Blacka i Kennetha Arrowa o pravilu većine i paradoksima glasovanja. Pokazano je kako ni jedan postupak glasovanja, bio on jednostavan ili složen,

ne može udovoljiti nekim, na izgled, nimalo zahtjevnim uvjetima (univerzalna domena, Pareto-uvjet, neovisnost irelevantnih alternativa, tranzitivnost, odsutnost diktatora). To znači da ne postoji ni jedan postupak odlučivanja koji individualne preferencije konzistentno primjenjuje u kolektivnim odlukama. Teorem nemogućnosti Kennetha Arrowa upozorava tako na temeljne slabosti demokratskog postupka jer se uvijek mora računati s paradoksalnim odlukama. Jedan od najznačajnijih pionirskih radova nove političke ekonomije jest ekonomska teorija demokracije A. Downsa kojom se pokušava objasniti ponašanje birača i stranaka kao i njihove posljedice na djelovanje demokratskih vlada. Političke stranke nastoje pobijediti na izborima iznoseći svoje programe za koje očekuju velik broj glasova birača. Birači, pak, nastoje svojom izbornom odlukom maksimalizirati političku korist, odnosno "kupiti" koristan program. Ovaj pristup polazi od toga da se podjela biračkih preferencija može prikazati jednodimenzionalnom skalom lijevo-desno i na temelju toga modela izvode se i grube strukture stranačkog sustava. I na kraju, povezujući pristup Jamesa Buchanana i Gordona Tullocka, odnosno ekonomiju blagostanja i kontinentalnih javnih financija s teorijom javnog izbora, Petak pokazuje da je njihova interpretacija javnih dobara prihvatljivija od standardnih ekonomskih teorija.

Na trećoj razini istraživanja obrađene su teorije potražnje i ponude javnih dobara pri čemu se govori o političkoj teoriji javnih dobara kao legitimnom pojmu suprotstavljenom tradicionalnom ekonomskom poimanju javnih dobara. To je posebno bitno jer nam omogućuje nove uvide u razumijevanju političkih institucija i procesa. Ekonomska teorija institucija raspravlja o značenju institucija odnosno o vrijednosnim stavovima i modelima ponašanja, priznatim pravilima postupanja kao i o normativno utvrđenim pravilima i ugovorima. Institucije nisu značajne samo zbog utjecaja na individualne odluke, tj. zato što određuju alternativne uvjete razmjene, nego i zato što stvaraju poticaje kojima se dolazi do boljih rezultata nego u slučajevima individualnih (izbornih) djelovanja.

Javni izbor jasno definira granicu privatnog i javnoga omogućujući novi pogled na lo-

bističko ponašanje aktera, pokazujući pristranost svih interesa koje iznose razne grupe za pritisak skrivajući se pritom iza “javnog interesa”. Škola javnog izbora “razgolitila” je proces političkog odlučivanja pokazujući utjecaj političkih odluka na preraspodjelu državnih sredstava za zadovoljavanje parcijalnih interesa organiziranih grupa. Javni izbor se definira kao ekonomsko proučavanje donošenja netržišnih odluka. U analizi fenomena politike primjenjuje se analitički instrumentarij ekonomske znanosti gdje se birači promatraju kao potrošači, političari kao poduzetnici, stranke kao tvrtke. Ekonomske teorije politike temelje se na teoriji racionalnog djelovanja, a nova politička ekonomija nadređeni je pojam svih tih teorija. Metodološki individualizam nalazi se u temelju nove političke ekonomije, a središnji aksiom je načelo racionalnosti što znači da će pojedinac u danoj situaciji uvijek odabrati onu varijantu ponašanja od koje može očekivati najveću korist, odnosno onu koja je povezana s najmanje nedostataka. Socijalni se odnosi interpretiraju kao razmjena materijalnih i nematerijalnih roba i usluga, odnosno društvena razmjena je most između pojedinca i njegove socijalne okoline.

Knjiga *Javna dobra i političko odlučivanje* je kvalitetno i studiozno napisan tekst koji, usto, ima i značenje pionirskog pothvata u jednom iznimno složenom području političke i ekonomske znanosti. Značenje i kvaliteta ove knjige sadržani su u širini zahvata, odnosno materije podvrgnute analizi, njezinoj logičnoj i preciznoj sistematizaciji kao i visokoj razini njezine obrade. Radi se o vrlo pomnom i značajkom odabiranju relevantnih činjenica, njihovu uspoređivanju, preciznom vrednovanju i zaključivanju. Premda je ova knjiga upućena studentima dodiplomskih i postdiplomskih studija na kolegijima iz javnih politika i političke ekonomije, sigurno će pobuditi pozornost i ostalih kolega iz društvenih znanosti. Napokon, ona nije upućena samo stručnjacima iz područja društveno-humanističkih znanosti, nego s punim pravom računa na širu čitalačku publiku.

Luka Brkić

Prikaz

Ram Mudambi, Pietro Navarra,
Guiseppe Sobbrío (ur.)

Rules & Reason. Perspectives on Constitutional Political Economy

Cambridge University Press, Cambridge,
2001., 320 str.

Razdoblje na samome prijelazu iz 20. u 21. stoljeće pamtit će se po dramatičnoj promjeni političke klime u svijetu. Razlog tomu leži, prije svega, u činjenici da je pad Berlinskog zida imao za posljedicu pojavu novih država, doduše s jakim demokratskim željama, ali zato sa slabim ili nikakvim demokratskim iskustvom. S druge strane, u nekim ‘starima’, već postojećim demokratskim državama, političko raspoloženje također nije stabilno. Tome za ilustraciju može poslužiti npr. suvremeni ustavnopolitički proces u Italiji, Novom Zelandu ili Japanu, zemljama koje obilježavaju značajne i sukcesivne promjene izbornih sustava. Što se tiče SAD-a, mnogi su eksperti političko stanje najmoćnije zemlje svijeta prije događaja od 11. rujna – opisivali kao polarizani prostor kakav dotad nije u tolikoj mjeri poznavala ova zemlja klasične ustavnosti. Pitanje je danas suzuje li niz mjera poduzetih nakon napada terorista na SAD ili proširuje političku polarizaciju?

U bivšem SSSR-u kao i u mnogim državama koje su ranije imale autoritarni režim, širi se uvjerenje da država radi zadovoljavanja potreba populacije razočarane tranzicijom treba ponovno preuzeti šire ovlasti. U isto vrijeme postoji želja da se iskoriste sve prednosti usporenog povratka u kapitalizam ponajprije radi izbora onog sustava koji bi što bolje koristio iskustva starijeg i razvijenijeg demokratskog svijeta. Sve je očitiije da kolaps ranije centraliziranih ekonomija bivših socijalističkih zemalja nije nimalo koristio autoritetu državnih vlasti, naprotiv. U svakom slučaju sveukupna situacija sili mnoge odgovorne čimbenike na otvaranje procesa redefiniranja ključnih funkcija suvremene države. Ovaj proces postaje sve urgentniji jer birači – osjećajući

sve neposrednije neizvjesnost što je donosi globalizacija – svugdje postaju iznimno kritični prema vlasti i političkoj eliti. Ove kritike izvor su zahtjeva za promjenama i daljnjim ograničenjima vlasti i njezinih nositelja i još odgovornijom državom.

Skup takvih kritičkih i inspirativnih refleksija o ustavnom razumijevanju brojnih pitanja suvremenog svijeta su i eseji skupljeni u knjizi *Rules and Reason. Perspectives on Constitutional Political Economy*. Ovi su eseji inicijalno bili napisani za veliku međunarodnu konferenciju o ustavnoj političkoj ekonomiji u listopadu 1997. održanu u Messini i Taormini. Knjiga je sastavljena od tri dijela. Prvi dio čine prilozima o ustavnoj teoriji. Drugi dio obrađuje problematiku izbornih sustava i institucija, dok je treći dio posvećen ustavnim pitanjima federalne države. Knjiga također sadržava i koristan indeks pojmova. Urednici izdanja Mudambi, Navarre i Sabbria ustavnu političku ekonomiju vide kao “intelektualno nastojanje koje nužno balansira pojmove efikasnosti i pravednosti. Dok je ustavni proces prirodni izvor pravednosti, dotle se efikasnost postiže svjesnim naporom. Sva se ključna pitanja ustavne političke ekonomije tiču, izravno ili neizravno, tih dvaju ključnih pojmova i njihove međusobne igre. Ovdje se, radi regulacije svekolikih ljudskih akcija, na jedan temeljni način iskazuje briga za razvitak formalnih ‘pravila’ na kojima počivaju informalne strukture” (str. 1).

Prvi dio knjige sadržava tekstove koji ispituju teorijske pretpostavke ustavne političke ekonomije. Na temeljno pitanje jesu li danas ustavi još uvijek bitni Dennis C. Mueller (“On Writing a Constitution”) odgovara potvrdno, mada ne nužno i uvijek. Tako npr. brazilski ustavi imaju ograničen utjecaj. U bivšem SSSR-u ustav je imao nekoliko posebno zvučnih dijelova, ali taj ustav nije proizveo nikakav djelatni politički sustav. No, slučajevi staroga atenskog ustava, weimarskog ustava te kostarikanskog ustava, prema ovome autoru, pokazuju da ustavi mogu imati itekako značajan utjecaj. Glavna poruka ovoga teksta je da pisani ustavi mogu biti značajni u mjeri u kojoj uspješno ili neuspješno funkcioniraju političke institucije konkretne zemlje. U svojem se prilogu Viktor Vanberg (“Constitutional Order and Economic Evolution: Competitive and

Protectionist Interests in Democratic Society”) koncentrirana na ekonomske sustave i okvir propisa i institucija koji ograničavaju akcije i transakcije ekonomskih čimbenika. Ovaj autor dokazuje da takav okvir, koji se može nazvati ‘ekonomski ustav’ određuje sposobnost sustava na adaptaciju u stalno promjenljivoj okolini. Pisac je njime otvorio analizu tekućih debata o globalizaciji i konfliktu između protekcionističkih i kompetitivnih interesa. S druge strane doprinos se nobelovca Jamesa M. Buchanan i Yonga J. Yoona (“The Efficacy of Arbitrary Rules”) može razumjeti više kao apstraktno razmatranje pitanja stalno promjenjivog okruženja procesa i pravila moderne države i društva. Odbacujući ‘prirodnu’ distinkciju između pravila (ograničenja) i rezultata takvih pravila, ova dvojica autora nude argument koji izbor ustavnih varijabli (ograničenja) temelji na zahtjevima efikasnosti.

U tekstu “Constitutional Political Economy and Civil Society” Charles K. Rowley se bavi implikacijama lockeovskog pristupa za zdravu ustavnu političku ekonomiju, očuvanje života, slobode i vlasništva. Prema ovome autoru bipolarni svijet za vrijeme ‘Hladnog rata’ tjerao je slobodne demokracije na Zapadu protiv socijalističkih diktatura. Za vrijeme toga razdoblja socijalističke su države zagovarale Hobbesov cilj poretka, dok su zapadne demokracije usvajale Lockeovu perspektivu.

Nicolaus Tideman (“The Constitutional Conflict between Protecting Expectations and Moral Evolution”) nastavlja na Rowleyevu temu zapažanjem da je i sama definicija vlasništva podložna vriedećim shvaćanjima morala. Zato ustavna zaštita vlasništva mora biti otvorena moralnoj evoluciji. Michael C. Munger i Michael J. Ensley (“Ideological Competition and Institutions: Why ‘Cultural’ Explanations of Development Patterns Are Not Nonsense”) u svojim su prilogima pokušali odgovoriti na pitanja o bitnim karakteristikama društva i posljedicama ignoriranja takvih društvenih obilježja. U tom su pogledu ponudili sredstva analize o razlikama među društvima i ostvarivanju razlika u pravilima i preferencijama koje postoje u vremenu. Njihov je zaključak da dugoročna stabilnost i društveni napredak ovisi o sposobnosti da se vriedne informacije u vidu institucija i ideologija preno-

se generacijama koje dolaze. Institucije su znanje u vidu ograničenja, dok su ideologije vodiči koje ljudima omogućuju izbor. Interakcija između institucija i ideologija je značajna varijabla koja omogućava razumijevanje stabilnosti i ekonomskog progressa.

Drugi dio knjige posvećen je izbornim sustavima i institucijama. Kao što poznato, politolozi misle da je odluka ili opredjeljenje za jedan određeni tip izbornog sustava, a posebno odluka koja se temelji na uočavanju razlika između proporcionalne reprezentacije i pluralističkih formi izbornih pravila, jedna od najbitnijih odluka koje donosi demokratsko društvo. Tako Bernard N. Grofman i Andrew Reynolds ("Electoral Systems and the Art of Constitutional Engineering") prezentiraju široki pregled rezultata istraživanja iz ovoga područja. Njihov panoramski pregled podcrtava važnost pitanja kao što su: odnos glasova – sjedišta, proliferacija stranaka i stabilnost vlade, priroda stranačkog opredjeljenja, inicijative za stratešku reprezentaciju preferencija, lokalizam, korupciju itd. Madambi, Navarra, i Sobrrio pišu o efektima izbornih pravila na strategije koaliranja, posebice u kontekstu talijanskih nacionalnih izbora. Chris W. Paul i Allen W. Wilhite ("A Model of Two-Party Campaigns in Pluralistic Elections with Evidence") pak pišu o pluralističkom sustavu u SAD-u, izborima za američki Kongres, posebno analizirajući pitanje financiranja izbornih kampanja. Posebno je zanimljiv članak Pierrea Salmona ("Ordinary Elections and Constitutional Arrangements"). U njemu pisac razmatra konzekvence onoga stanja kada formalni ustav ne uključuje u sebi mnoga bitna pitanja. Ovo se, prema autoru, odnosi npr. na organizaciju javne uprave i njezinih odnosa sa zajednicom, a u mnogim federalnim sustavima i s lokalnim odnosno regionalnim vlastima. Općenito se drži da birači nisu zainteresirani da utječu na te aspekte političkog procesa. No, koristeći istraživanja iz Francuske, Salmon kritizira takva stajališta. On sugerira upravo obratno: koristeći svoje biračko pravo, pa makar i na negativan način i prešutno, birači itekako utječu i na ove oblike društvenog života.

U trećem dijelu knjige izložena je problematika ustavnih pitanja federalne države. U najopćenitijem smislu ustavni se dizajn fede-

ralne države odnosi na nekoliko pitanja. A to su nadležnosti federalnih subjekata, reprezentacije i autoriteta savezne legislature, prirode saveznih i regionalnih sudova i procedure za promjenu saveznog ustava. Kad se ova pitanja jednom riješe, svi se idući pokušaji koji streme osiguravanju političke stabilnosti centriraju na ekonomska pitanja kao što su porezna politika, podjela prihoda, trgovinska politika, te investiranje u pojedine dijelove savezne države. Na oba plana postoji inherentni konflikt između federalnih subjekata i savezne vlade. U tome konfliktu postoji pitanje koje dominira nad svim drugim pitanjima, a to je pitanje o tome kako doći do stabilnih i primjenjivih pravila koja jamče prava građana i koja dopuštaju evoluciju tih istih prava, a u isto vrijeme osigurati autoritet savezne vlasti?

Mikhail Filippov i njegovi suradnici u tekstu "Ensuring a Stable Federal State: Economics or Political Institutional Design" dokažu da ključni zahtjev za stabilnošću znači podupiranje onih inicijativa u kojima politička elita na jednom nivou nalazi svoj interes u kooperaciji i koordinaciji akcija s elitama s drugih nivoa. Bruno S. Frey i Reiner Eichenberger ("A Proposal for Dynamic European Federalism") proširuju pojam federalizma integrirajući ga s pojmom izvorne političke kompetencije. U tom smislu imajući na umu tekuća zbivanja u Europi, definiraju i razvijaju koncept federalno preklapajućih i natjecateljskih jurisdikcija. Dok je u prvom dijelu knjige Mueller isticao značenje ustavnih temelja za nefunkcioniranje ustava kao skupa pravila, u ovom dijelu knjige Forte daje praktičnu ilustraciju i to preko ekscesivno-deficitnih pravila Maastrichtskog ugovora i njegovog značenja za EU. Praktične momente federalnog eksperimenta EU-a ispituju i Friedrich Schneider i Alexander F. Wagner ("Subsidiarity, Federalism and Direct Democracy as Basic Elements of a Federal European Constitution: Some Ideas Using Constitutional Economics"). Poput Filippova i drugih, i oni zaključuju da podjela vlasti između različitih razina vlasti mora biti tako izvedena da početne strukture favoriziraju kooperaciju. U tom smislu oni sugeriraju svekoliku važnost elemenata neposredne demokracije u pravcu razbijanja kartela kojima teže političari specijalnih interesa različitih utjecajnih grupa.

Na kraju želimo istaknuti kako je knjiga *Rules and Reason* više nego uspješno nastojanje skupine međunarodno uglednih ekonomista, politologa i pravnika da se iz perspektive teorijskoga, sistemskoga i primijenjenog plana ustavne političke ekonomije osvijetle brojni razlozi najnovijih potraga za promjenama i rješenjima pravnog okvira mnogih suvremenih država-nacija i superstruktura.

Petar Bačić